

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного управління
та національної безпеки

Кафедра економічної теорії,
інтелектуальної власності та публічного
управління

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

ГОЛОВАЧ Тетяна Валентинівна
(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

УДК 336.71
(індекс)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА РОЗВИТКУ
БАНКІВСЬКИХ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ
(тема роботи)

281 «Публічне управління та адміністрування»
(шифр і назва спеціальності)

Подається на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на
відповідне джерело.

Т. В. Головач
(підпис, ініціали та прізвище здобувача вищої освіти)

Керівник роботи

Захаріна Оксана Володимирівна
(прізвище, ім'я, по батькові)

К.с.н., доцент
(науковий ступінь, вчене звання)

АНОТАЦІЯ

Головач Т. В. Державна політика розвитку банківських платіжних систем. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». – Поліський національний університет, м. Житомир, 2021 р.

Обґрунтовано основні теоретичні підходи до розкриття сутності та визначення поняття «банківська платіжна система». Визначені принципи та функції платіжних систем державному управлінні. Розкрита типологія банківських платіжних систем та їх інструменти.

Визначена роль Національного банку України в розвитку і регулюванні платіжних систем. Ідентифіковані основні види ризиків платіжних систем і методи державного управління ними.

Вивчено досвід функціонування банківських платіжних систем в державному управлінні та окреслені можливі стратегічні напрями підвищення ефективності державної політики розвитку банківських платіжних систем та їх реалізація в Україні. Сформульовані концептуальні засади формування й розвитку платіжних систем в електронних комунікаціях.

Ключові слова: державне управління, державна політика, платіжна система, банківська платіжна система, ризики платіжних систем, інструменти платіжних систем, електронна комунікація.

SUMMARY

Holovach T. V. State policy of development of banking payment systems. – Manuscript qualification work.

Qualification work on obtaining the Master's Degree, specialty 281 «Public Administration». – Polissia National University, Zhytomyr, 2021.

The basic theoretical approaches to the disclosure of the essence and definition of the concept of "bank payment system" are substantiated. The principles and functions of payment systems to public administration are defined. The typology of bank payment systems and their tools are revealed.

The role of the National Bank of Ukraine in the development and regulation of payment systems is determined. The main types of risks of payment systems and methods of state management are identified.

The experience of functioning of bank payment systems in public administration is studied and possible strategic directions of increase of efficiency of the state policy of development of bank payment systems and their realization in Ukraine are outlined. Conceptual bases of formation and development of payment systems in electronic communications are formulated.

Key words: public administration, public policy, payment system, banking payment system, risks of payment systems, instruments of payment systems,

electronic communication.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ ЯК ОДНОГО З РЕСУРСІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ	7
1.1. Платіжна система: сутність, основні принципи та функції.	7
1.2. Класифікація платіжних систем та інструментів.	12
РОЗДІЛ II. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКИХ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ	17
2.1. Роль Національного банку України в розвитку і регулюванні платіжних систем.	17
2.2. Основні види ризиків платіжних систем і методи державного управління ними.	21
РОЗДІЛ III. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКИХ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ	27
3.1. Стратегічні напрями підвищення ефективності державної політики розвитку банківських платіжних систем та їх реалізація в Україні.	27
3.2. Розвиток платіжних систем в електронних комунікаціях.	34
ВИСНОВКИ	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	41
ДОДАТКИ	44

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Розвиток економічної сфери будь-якої країни неможливий без ефективної банківської системи з дієвими платіжними механізмами. Банківська платіжна система в сучасному світі є важливим фінансовим інструментом, що розкриває ступінь розвитку держави. Безпечне та результативне здійснення транзакцій підвищує рівень довіри населення до національної валюти. Саме тому, кожна країна намагається максимально впровадити інновації в економіку, збільшити набір послуг, підвищити безпеку проведення безготівкових розрахунків.

Банківські платіжні системи здійснюють переказ фінансових коштів (грошей, чеків, цінних паперів, сертифікатів, умовних платіжних одиниць) в електронному чи реальному вигляді. Водночас, платіжна система держави об'єднує у собі правові норми, процедури, інститути та технологічні засоби, які дозволяють проводити розрахунки, транзакції та впорядковувати боргові зобов'язання серед учасників господарського обороту. Тому цінність дослідження полягає в узагальненні основних підходів до державної політики розвитку банківських платіжних систем, а також в аналізі змін, що відбуваються в ході даного процесу.

Науково-теоретичну базу дослідження становлять праці Ю. В. Ващенко, Д. О. Гетманцева, О. М. Горбунової, І. Є. Криницького, М. В. Старинського, А. Й. Іванського, Е. С. Дмитренко, О. О. Дмитрик, О. П. Гетманець, С. В. Запольського, А. Т. Ковальчука, Т. А. Латковської, Н. Ю. Пришви, О. П. Орлюк, О. А. Лукашева, Г. В. Бех, М. О. Перепелиці, Г. В. Петрової, В. О. Рядінської, Л. А. Савченко, Е. Д. Соколової та інших дослідників.

Мета і завдання дослідження. *Метою кваліфікаційної роботи є розробка теоретико-методичних положень та практичних рекомендацій щодо*

державної політики розвитку банківських платіжних систем. У ході досягнення поставленої мети вирішувалися наступні завдання:

- визначити сутність платіжної системи, основні її принципи та функції;
- ідентифікувати види платіжних систем та їх інструментів;
- розкрити роль Національного банку України в розвитку і регулюванні платіжних систем;
- здійснити аналіз сучасного стану державного регулювання банківських платіжних систем;
- визначити основні види ризиків платіжних систем і методи державного управління ними;
- визначити та обґрунтувати стратегічні напрями підвищення ефективності державної політики розвитку банківських платіжних систем та їх реалізація в Україні;
- вивчити особливості розвитку платіжних систем в електронних комунікаціях та оцінити можливість їх ефективного використання в Україні.

Об'єкт і предмет дослідження. *Об'єктом дослідження є процес формування державної політики розвитку банківських платіжних систем. Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних та практичних положень функціонування банківських платіжних систем в державному управлінні України.*

Методи дослідження. Проведене кваліфікаційне дослідження базується на діалектичному методі пізнання з використанням системного підходу до вивчення особливостей державної політики розвитку банківських платіжних систем. Для досягнення поставленої в кваліфікаційній роботі мети було застосовано метод пошуку та збору інформації; статистичний і математичний методи; монографічний метод; табличний та графічний, для відображення отриманих розрахунків; метод економічного аналізу; метод узагальнення для написання висновків кваліфікаційної роботи.

Інформаційну базу кваліфікаційної роботи складають нормативні й законодавчі акти України, періодичні видання, наукові праці вітчизняних та

зарубіжних вчених та фахівців з досліджуваної проблематики, а також інформаційні ресурси світової комп'ютерної мережі *Internet*.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення проведеного дослідження полягає у розробці рекомендацій і пропозицій щодо державного управління розвитком банківських платіжних систем на основі систематизації і обробки інформації про види платіжних систем та їх інструменти, що дало змогу визначити основні види ризиків платіжних систем і оптимізувати методи державного управління ними. Цінність дослідження полягає у визначенні та обґрунтуванні стратегічних напрямів підвищення ефективності державної політики розвитку банківських платіжних систем в Україні, розробці методичних підходів до аналізу розвитку платіжних систем в електронних комунікаціях та оцінці можливості їх ефективного використання в Україні.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати кваліфікаційної роботи доповідались на міжнародній науково-практичній конференції «Механізми управління розвитком територій», на міжнародній науково-практичній конференції «Інструменти та практики публічного управління в контексті децентралізації», а також на науково-практичній конференції науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів та молодих вчених «Наукові чинаття-21».

Публікації. Основні положення кваліфікаційного дослідження опубліковано в трьох наукових працях, дві з яких – одноосібні.

Обсяг і структура роботи. Кваліфікаційна робота викладена на 43 сторінках комп'ютерного тексту. Ілюстративний матеріал представлено у вигляді 9 рисунків і 2 таблиць. Структурно робота включає вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел (35 найменування) та додатки.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ ЯК ОДНОГО З РЕСУРСІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

1.1. Платіжна система: сутність, основні принципи та функції

В економічній системі суб'єкти господарювання щодня здійснюють операції з обміну товарів, послуг та фінансових активів, які у свою чергу опосередковуються грошовими розрахунками в готівковій чи безготівковій формах. Платіжні системи, будучи невід'ємною складовою платіжної інфраструктури, забезпечують безперебійне, швидке та безпечне проведення платежів та розрахунків і гарантують ефективне функціонування фінансової системи держави та її інститутів.

У широкому розумінні, платіжна система є формою організації платіжного обороту як готівкового, так і безготівкового. За визначенням Банку Міжнародних розрахунків (Швейцарія), платіжна система – це система, що складається з ряду інструментів, банківських процедур і, як правило, систем міжбанківського переказу коштів, які забезпечують грошовий обіг (таблиця 1.1). Отже, цей підхід до характеристики платіжної системи можна знайти у більшості відомих визначень.

Крім того, рисами, що характеризують платіжну систему і мають великий вплив на її стан і розвиток є:

- всеосяжність: пряме або непряме залучення до платіжної системи великої кількості суб'єктів господарювання, державних структур, населення;
- масштабів та широка географія платежів, що охоплюють весь світ;
- сталість діяльності та різноманітність суб'єктів, об'єктів, платіжних інструментів, форм та видів розрахунків;

- надзвичайна складність через високі вимоги до ініціації, прийому, обробки, передачі платіжної інформації;
- висока технологічність, що залежить від стану енергопостачання, комунікацій, злагодженості роботи всіх учасників платіжного процесу;
- капіталомісткість, яка пояснюється впровадженням нових технологій;
- комплексність та універсальність – опосередкування розрахунковими операціями практично всі інші операції: депозитні, позичкові, валютні, операції на фондовому ринку;
- безпосередня участь у створенні додаткових та вилученні зайвих грошей в економіці країни, що здійснюється комерційними банками під впливом грошово-кредитного регулювання, що здійснюється НБУ;
- поєднання з проведенням державної фінансової політики;
- висока інформативність завдяки зосередженню первинної інформації про користувачів систем, вхідні та вихідні платежі, їх призначення та ін.

Таблиця 1.1

Визначення терміну «платіжна система»

Джерело	Визначення
Банк міжнародних розрахунків	Платіжна система (payment system) складається з ряду інструментів, банківських процедур і, як правило, систем міжбанківського переказу коштів, які забезпечують грошовий обіг.
Банк Англії	Платіжну систему можна визначити як організований механізм переведення вартості між її учасниками.
Банк Італії	«Платіжна система» є частиною інфраструктури і представляє собою сукупність процедур і правил для переказу грошей, у тому числі і за допомогою платіжних інструментів, і для погашення зобов'язань шляхом взаємозаліку.
Міжнародний валютний фонд	Платіжна система є рядом правил, установ і технічних механізмів для переказу грошей, є невід'ємною частиною грошово-кредитної системи ринкової економіки.
Управління грошового обігу Гонконгу	Платіжна система (розрахунково-клірингова система) характеризується як система, створена для: <ul style="list-style-type: none"> – клірингу та розрахунків за платіжними зобов'язаннями; – клірингу та врегулювання зобов'язань щодо операцій з цінними паперами, що існують лише у формі бухгалтерського запису, або в комп'ютерній пам'яті, або переведення таких цінних паперів.

Джерело: власні дослідження автора.

Отже, під платіжною системою, як елементом фінансової інфраструктури, пропонуємо розуміти сукупність інститутів, правових норм, процедур і технологічних засобів, що застосовуються для переказу грошей, здійснення розрахунків та врегулювання боргових зобов'язань між учасниками господарських операцій.

Основні принципи платіжної системи представлені на рис. 1.1. Так, до них відносимо:

1. Принцип правового забезпечення. Платіжна система має бути чітко сформульована, прозора та забезпечена правовим полем.

2. Принцип управління (керованості). Платіжна система повинна мати чітку систему управління, що забезпечить їй безпеку та ефективність, а також сприятиме стабільності функціонування фінансової системи держави в цілому.

Рис. 1.1. Принципи платіжних систем

Джерело: власні дослідження автора.

3. Принцип управління ризиками. Платіжна система повинна мати стійку систему ризик-менеджменту для комплексного управління ризиком ліквідності, правовим, кредитним, операційним та іншими ризиками. Відмітимо, що ключовим моментом для будь-якої платіжної системи є управління ризиком втрати ліквідності та операційним ризиком.

4. Принцип рівного доступу до участі у платіжній системі. При цьому можливе встановлення ієрархії учасників, тобто їхнє розбиття на групи з різними правами та обов'язками участі у системі.

5. Принцип прозорості платіжної системи. Відповідає загальноприйнятому підходу розкриття максимальної інформації про діяльність фінансових інститутів і пов'язаний із необхідністю ефективного виконання системою своїх функцій. Будь-який фінансовий інститут, обслуговуючи частину грошового обороту, впливає на економічну систему в цілому, тому його неефективна діяльність може зашкодити стійкості економічної системи. Виконання принципу прозорості діяльності платіжної системи дозволить своєчасно виявити проблеми у її діяльності та усунути їх «безболісно» для економіки.

6. Принцип ефективності. Даний принцип є «класичним» – ринкова економіка передбачає отримання ефекту від діяльності того чи іншого суб'єкта чи інституту більшого, ніж витрати на його здійснення. Отриманий ефект може бути позитивним, інакше існування суб'єкта є сумнівним. При цьому ефект не обов'язково повинен мати грошовий вираз, хоча для комерційних організацій саме він є визначальним. Для платіжних систем ефективність може виражатися в кількості клієнтів, що обслуговуються, швидкості розрахунків, якості проведення платежів, повноті задоволення потреб учасників платіжної системи та ринків, для яких вона є інфраструктурою.

Виходячи з наведеного визначення і принципів платіжних систем виділимо основні їх функції:

1. Своєчасне врегулювання платіжних зобов'язань між учасниками платіжної системи.
2. Забезпечення безперебійності платежів та безперервності грошового обороту держави.
3. Управління та підтримка ліквідності учасників платіжної системи.

Сучасну платіжну систему можна представити у вигляді піраміди рис. 1.2. Фундамент піраміди складають платіжні операції суб'єктів господарювання реального сектора економіки – приватних осіб, підприємств промисловості, торгівлі, сфери послуг тощо. Це сфера роздрібних операцій, в якій переважають масові платежі і відносно невеликі суми.

Рис. 1.2. Елементи платіжної системи

Джерело: власні дослідження автора.

Наступний рівень – операції високоспеціалізованих посередницьких фірм (брокерів, дилерів), які обслуговують ринки валюти і капіталу. Фінансові посередники використовують платіжну інфраструктуру комерційних банків для врегулювання грошових зобов'язань, що виникають у процесі торгівлі фінансовими інструментами. Суми, які проходять за банківськими рахунками посередників, зазвичай значно більші, ніж операції роздрібного сектору.

Далі – система міжбанківських розрахунків, що включає виконання комерційними банками платіжних доручень учасників реального сектора економіки і зобов'язань самих банків. У даному платіжному секторі формуються великі грошові потоки, врегулювання яких здійснюється через систему кореспондентських відносин шляхом безготівкових перерахувань.

На вершині піраміди знаходиться Національний банк, який виконує роль головного координатора усієї системи розрахунків, веде для більшості комерційних банків рахунки, у яких відображаються результати

міжбанківських розрахунків. Гроші на банківських рахунках у НБУ, а також випущені ним банкноти є особливо надійним платіжним засобом, оскільки виконання зобов'язань за ними гарантовано законом.

Таким чином, належна та узгоджена робота всіх елементів платіжної системи забезпечує раціональну організацію грошових потоків у платіжному обороті та сприяє зниженню ризиків системних збоїв у роботі даної системи.

1.2. Класифікація платіжних систем та інструментів

Існує декілька видів платіжних систем, кожна з яких має свої інструменти. Наприклад, залежно від масштабу діяльності та характеру операцій виділяють наступні платіжні системи:

- 1) роздрібні платіжні системи (*retail payment system*);
- 2) оптові платіжні системи (*wholesale payment system*) або платіжні системи для великих сум (*large value payment system – LVPS*).

До розряду *роздрібних платежів* зазвичай відносять щоденні грошові операції на невеликі суми. Операції в роздрібному секторі здійснюються як у вигляді разових угод, так і в режимі платежів, що періодично повторюються. Для великих обсягів використовується пакетна обробка даних, зокрема пакетний остаточний розрахунок, коли здійснюється передача чи обробка групи платіжних документів через певні часові проміжки протягом робочого дня. Такі розрахунки здебільшого завершуються двостороннім чи багатостороннім заліком з відстроченим зарахуванням коштів на рахунки учасників операцій.

До категорії *оптових платежів* включаються великі за сумою і, як правило, термінові виконання трансакції, які опосередковують міжбанківські розрахункові угоди та розрахункові операції на грошових і фондових ринках. Великі платежі охоплюють всі види міжбанківських грошових розрахунків, зокрема платежі з операцій грошового ринку, операцій з цінними паперами та іноземною валютою.

Ще одним різновидом платіжних систем є *системно важливі платіжні системи* (systemically important payment system – SIPS). Їх роль у функціонуванні кредитно-банківської системи особливо велика. Як правило, саме такі системи потребують підвищеної уваги та постійного контролю за їх діяльністю з боку державного регулятора.

До подібних систем прийнято відносити системи, які відповідають хоча б одному з таких критеріїв:

- 1) є єдиними в державі і не можуть бути замінені іншою системою;
- 2) здійснюють обсяг платежів з великою питомою вагою у загальному обороті;
- 3) системи, які обслуговують розрахунки на грошових, валютних та фондових ринках.

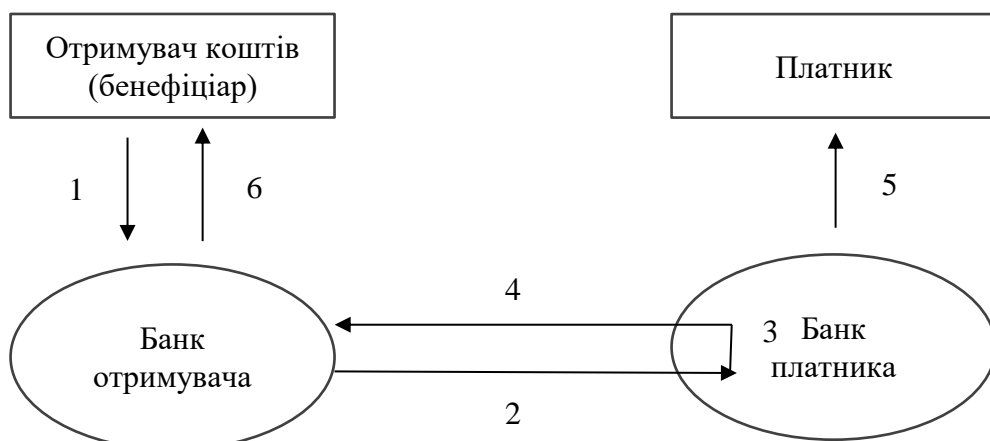
Особливістю SIPS є те, що система може викликати системний збій чи передавати фінансові шоки всередині фінансової системи на національному і навіть міжнародному рівні. У зв'язку з цим, у 2001 р. на міжнародному рівні було сформульовано ключові принципи роботи таких систем, дотримання яких виключить або зведе до мінімуму порушення нормальної роботи системи. Як правило, до SIPS належать системи валових розрахунків у режимі реального часу (Real Time Gross Settlements – RTGS). Наприклад, FEDWIRE (США), TARGET 2 (Єврозона), оскільки через них проходить значний обсяг платежів. Також до групи SIPS включаються великі системи, які здійснюють платежі на основі нетингу (наприклад, CHIPS (США), EURO CHAPS (Великобританія)).

За способом організації розрахунків розрізняють системи *брутто-розрахунку (валові) та нетто-розрахунку (система з відстроченим платежем)*. У першому випадку розрахунки проводяться на валовій основі: переказ коштів здійснюється індивідуально, окремо за кожною операцією та в безперервному режимі. При цьому переказ коштів у системі брутто-розрахунків провадиться у повній сумі, зазначеній у платіжці. Як правило, ініціатором платежу у валових системах виступає відправник коштів. Дані

системи використовують фінансові організації для розрахунків великими сумами і яким важливі жорсткі терміни платежу та своєчасність.

У разі нетто-розрахунків платіж не провадиться негайно, а платіжні документи накопичуються в міру їх надходження протягом розрахункового періоду. Наприкінці розрахункового періоду здійснюється врегулювання взаємних претензій щодо кінцевого сальдо. При нетто-розрахунках обробляються всі трансакції, що надійшли до платіжної системи, але виконуються лише сальдовані – ті платежі, які пройшли кліринг шляхом погашення зустрічних вимог контрагентів. Нетто-розрахунки пов'язані з великими ризиками, оскільки є ризик неплатежу, коли в учасників розрахунків виникає негативне сальдо.

Ще одним класифікатором платіжних систем є їх *поділ залежно від виду платіжних повідомлень*. Так, є платіжні системи, що базуються на дебетовому та кредитовому трансфері. При дебетовому трансфері ініціатором платежу є одержувач грошей, який надсилає банку платника розпорядження зняти гроші з його банківського рахунку та перерахувати відповідну суму на рахунок одержувача у його банківській установі (стрілки 1, 2 на рис. 1.3). Отримавши наказ про зняття грошей з рахунку платника, банк платника дебетує рахунок останнього та кредитує кореспондентський рахунок банку одержувача (3), якому надсилається кредит авізо (4). Платник отримує витяг з рахунку (5), а бенефіціар сповіщення про зарахування грошей (6). Таким чином, при дебетовому трансфері платіжна вимога рухається від отримувача до платника, а грошова сума – навпаки: від платника до отримувача.

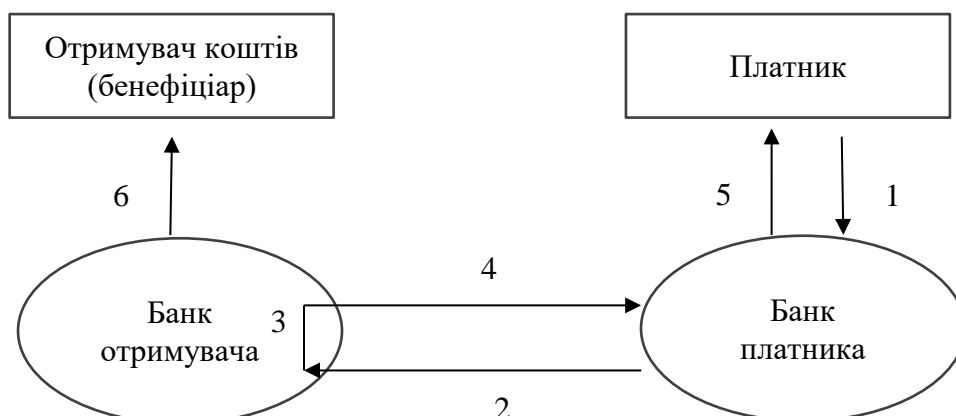
Рис. 1.3. Дебетовий трансфер (переказ)

Джерело: адаптовано автором [23].

До інструментів безготівкових розрахунків, заснованих на дебетових трансферах, відносяться:

- *чек* – письмовий наказ клієнта банку, який веде його рахунок, про сплату певної суми грошей пред'явнику чека, або за його розпорядженням іншій особі, яка зазначена в чеку;
- *банківська тратта* – переказний вексель, згідно з яким емітентом і платником є той самий банк, є письмовим наказом банку сплатити визначену суму грошей конкретній особі у визначений строк;
- *поштовий переказ або поштове платіжне доручення* – грошовий переказ на невеликі суми щодо доручення клієнта на пересилання та виплату адресату зазначеної ним суми грошей;
- *пряме дебетове списання через автоматизовані розрахункові палати* – вимога про списання коштів з рахунку боржника, що посилається кредитором з власної ініціативи.

У системі кредитових трансферів (рис. 1.4) ініціатором платежу є сам платник. За його наказом (1) банк платника надсилає банку одержувача розпорядження про кредитування рахунку бенефіціара та дебетування свого кореспондентського рахунку у цьому банку (2, 3). Учасники повідомляються про проведену операцію (4-6).

Рис. 1.4. Кредитовий трансфер (переказ)

Джерело: адаптовано автором [23].

Таким чином, при кредитовому трансфері платіжне доручення та грошова сума рухаються в одному напрямку – від платника до отримувача.

До інструментів безготівкових розрахунків, заснованих на кредитових трансфертах, відносяться:

- *постійне доручення* – письмове доручення платника своєму банку з розпорядженням зняти суму з його рахунку і перевести на рахунок одержувача;

- *доручення про кредитовий переказ у системі «жиро»* – форма погашення боргу шляхом банківського чи поштового переказу грошей. Боржник заповнює спеціальний бланк, у якому вказує найменування (ім'я) кредитора, його адресу та номер рахунку. Одним переказом можна переказати гроші на рахунки кількох кредиторів;

- *доручення про кредитування у системі автоматизованих розрахункових палат* пов'язані з повторюваними переказами грошей на банківські рахунки клієнтів – із заробітної плати, пенсій та інших соціальних виплат, зарахування відсотків та дивідендів тощо. Кредитові трансфери проводяться також на користь страхових компаній та підприємств комунального обслуговування. Це дозволяє їм економити значні кошти, пов'язані з обробкою та отриманням грошей за чеками, що надходять від споживачів на сплату послуг;

- *доручення про перекази в системі платежів SWIFT* – міжнародна міжбанківська система за допомогою якої здійснюються міжнародні перекази. У SWIFT-переказах, крім банку-відправника та банку-отримувача, беруть участь банки-посередники (банки-кореспонденти), які можуть брати комісії за проходження платежів через їхні рахунки. За допомогою SWIFT-платежу кошти надійдуть отримувачу протягом 1-3 робочих днів. Для

здійснення SWIFT-переказу необхідно надати до банку платіжне доручення в іноземній валюті. Платіжні доручення в іноземній валюті надаються через клієнт-банк.

Отже, за законодавством України платіжний інструмент – це кошти певної форми на паперовому, електронному чи іншому вигляді носія інформації, використання якого ініціює переказ коштів із відповідного рахунку платника.

РОЗДІЛ II. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКИХ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ

2.1. Роль Національного банку України в розвитку і регулюванні платіжних систем

Головним завданням Національного банку України (далі – НБУ) є забезпечення стабільності національної валюти. До ключових функцій НБУ входить емісія готівкових грошей, проведення грошово-кредитної політики (або монетарної) з метою регулювання економічної кон'юнктури, нагляд за банківськими та фінансовими організаціями для забезпечення надійності їх діяльності, а також спостереження та регулювання роботи платіжних систем.

Переконані, що створення умов для ефективного та надійного функціонування платіжних систем є одним із пріоритетних завдань НБУ, оскільки ці умови сприяють підтримці нормальної роботи банківського та фінансового ринків та проведенню грошово-кредитної політики. Організація подібної платіжної системи передбачає з боку НБУ контроль, захист та забезпечення безперебійного функціонування системи з урахуванням усіх її елементів та взаємозв'язків між ними.

Критеріями оцінки ефективності функціонування останньої можуть виступати економічні витрати, час виконання остаточного платежу, гнучкість

інфраструктури, наявність оптимальних методів вирішення суперечок тощо. Надійність платіжної системи виявляється у її здатності здійснювати переказ коштів в такий спосіб, що гарантує безпеку і законність операцій. Таку надійність мають, наприклад, платежі, проведені за рахунками в центральному банку.

Згідно з головними принципами розвитку платіжної системи роль НБУ є ключовою. Він може виступати як:

- оператор або провайдер платіжних послуг, коли використовує свої комунікації для передачі інформації про платежі, надає розрахункові кредити для відновлення ліквідності, здійснює валові розрахунки та ін.;
- каталізатор шляхом ініціювання та координації, проведення досліджень та консультацій з дизайну та функціонування платіжної системи, розробки законопроектів у галузі управління загальною структурою та діяльністю платіжних систем держави;
- державний регулятор, оскільки саме НБУ надає ліцензії операторам платіжних систем і здійснює контроль за їх діяльністю;
- орган спостереження. Діяльність НБУ зі спостереження ґрунтується на моніторингу, встановленні стандартів, перевірці відповідності стандартам та стимулюванні змін у діючих та проєктованих системах;
- користувач: НБУ може брати участь у клірингових та розрахункових системах при здійсненні валютних операцій та рефінансуванні елементів банківської системи, оскільки при розрахунках за міжбанківськими платежами використовуються рахунки банків у НБУ.

Наприклад, відповідно до міжнародних стандартів і з метою підвищення ефективності національної платіжної безпеки та підтримки розвитку безготівкової економіки в державі НБУ створив національну платіжну систему «ПРОСТІР». Так, за визначенням банку, ПРОСТІР – державна платіжна система, в якій розрахунки за товари та послуги, одержання готівки та інші операції здійснюються за допомогою електронних платіжних засобів [34].

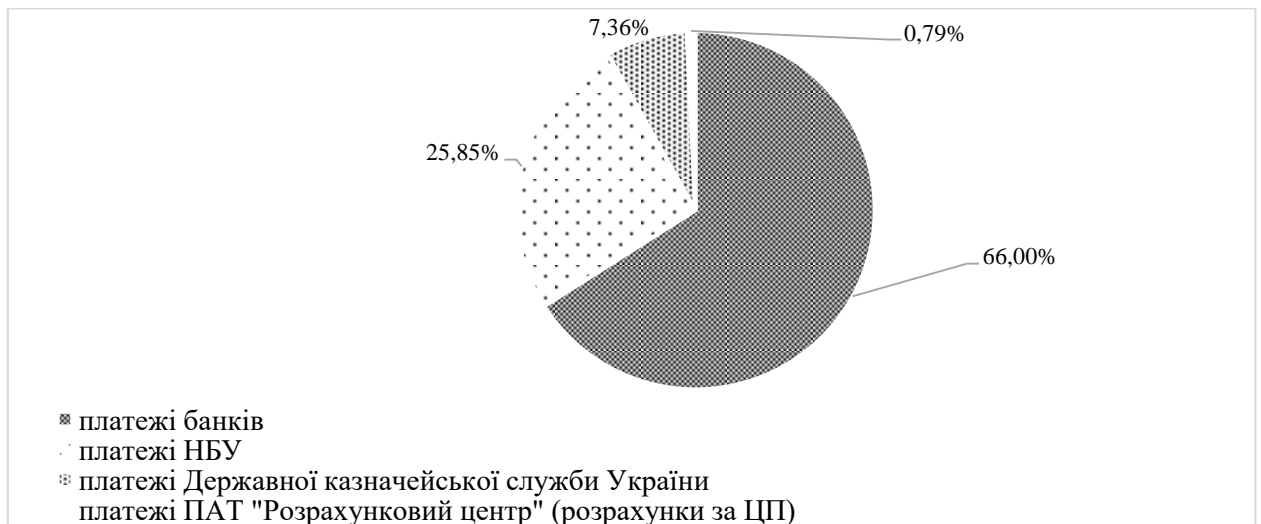
Водночас НБУ координує та регулює розрахункові відносини, здійснює моніторинг діяльності приватних платіжних систем, визначаючи основні критерії їх функціонування, встановлює порядок звітності, правила, форми, терміни та стандарти здійснення безготівкових розрахунків, а також організує готівковий грошовий обіг.

За останні 5 років кількість платежів і переказів у межах платіжних систем зростає (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Динаміка суми платежів і переказів у межах України, млрд грн
Джерело: звіти з оверсайта інфраструктур фінансового ринку за 2016-2020 рр.

Найбільше зростання мають карткові платіжні системи. Так, обсяг розрахунків зріс з 2464 млн. шт. в 2016 р. до 5997 млн. шт. в 2020 р. Проте суми платежів і переказів в межах України дещо різняться, хоча також мають тенденцію до зростання (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Обсяг платежів (за сумою), оброблених у СЕП, у т. ч. для інших інфраструктур фінансового ринку у 2020 році, %

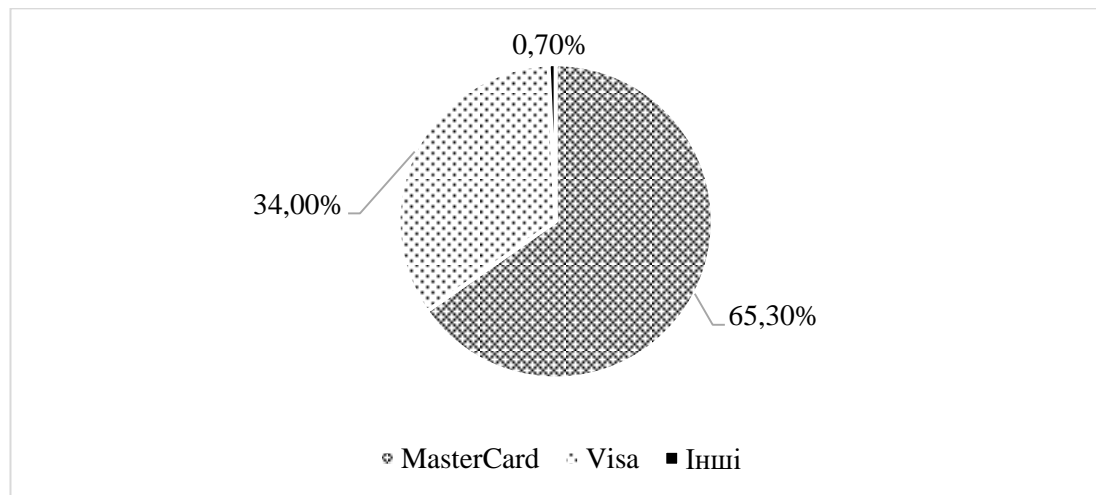
Джерело: звіти з оверсайта інфраструктур фінансового ринку за 2016-2020 рр.

Так, найбільше зростання забезпечує система електронних платежів (далі – СЕП) НБУ, а саме від 19521 млрд. грн. в 2016 р. до 44838 млрд. грн. в 2020 р.

Найбільшими учасниками СЕП у 2020 р. були:

- 1) НБУ (майже 26 % від загальної суми платежів);
- 2) Державна казначейська служба України (7 %);
- 3) АТ КБ «ПриватБанк» (7 %);
- 4) АТ «Ощадбанк» (6 %);
- 5) АТ «Райффайзен Банк Аваль» (5 %).

Щодо ринку платіжних карток, то серед лідерів є міжнародні платіжні системи *MasterCard* (65 %) та *Visa* 34 % (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Обсяг операцій за сумою, які здійснені із застосуванням платіжних карток, у розрізі карткових систем

Джерело: звіти з оверсайта інфраструктур фінансового ринку за 2016-2020 рр.

Разом з тим, зростає роль систем транскордонних платежів (наприклад, з використанням SWIFT), що вимагає організації спільного спостереження центральними банками за платіжними системами. Принципами останнього є: прозорість; ясність повноважень; активна співпраця.

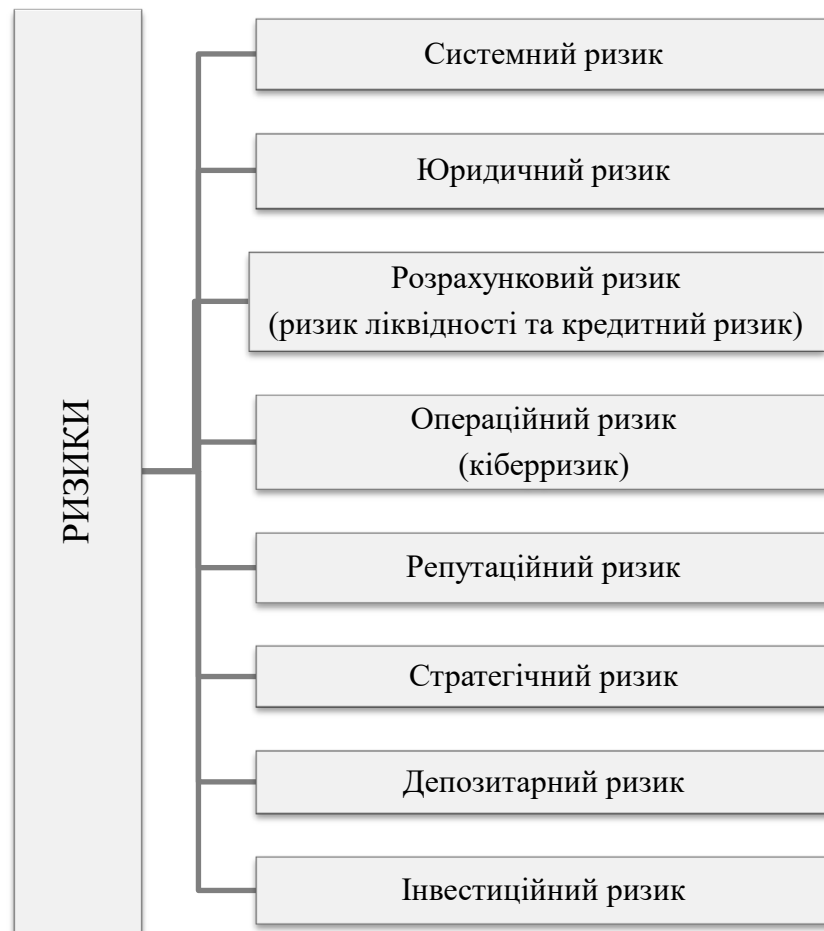
Підсумовуючи відмітимо, що ефективна та надійна платіжна система сприяє нормальній роботі банківського та фінансового ринків та допомагає НБУ у проведенні грошово-кредитної політики. З цією метою НБУ здійснює контроль, захист та забезпечує безперебійне функціонування платіжної системи з урахуванням усіх її інфраструктурних елементів та їх взаємозв'язків.

2.2. Основні види ризиків платіжних систем і методи державного управління ними

Під *ризиком у платіжній системі* будемо розуміти потенційну ймовірність втрати грошових коштів, програмно-технічних комплексів на яких функціонує платіжна система, втрати довіри до неї, недоотримання запланованих доходів, виникнення у функціонуванні платіжної системи

несприятливих наслідків з урахуванням розміру шкоди, завданої її учасникам.

Основні ризики платіжної системи України представлені на рис. 2.4.

Рис. 2.4. Основні ризики у платіжній системі України

Джерело: власні дослідження автора.

Системний ризик у платіжній системі є ризиком виникнення події, при якій нездатність одного учасника платіжної системи забезпечити виконання пред'явлених щодо нього вимог (зобов'язань) вплине на нездатність інших учасників платіжної системи своєчасно виконати свої зобов'язання. Це так званий принцип «Доміно». У такій ситуації нездатність платіжної системи завершити розрахунки може призвести до суттєвих несприятливих наслідків для економіки загалом, втрати юридичними та фізичними особами довіри до платіжної системи. Головним чинником накопичення системних ризиків є величина та тривалість дії кредитного та ліквідного ризиків, яким схильні

операції окремих учасників розрахунків. Чим інтенсивніші ці ризики, тим ймовірніше настання загальної системної кризи у сфері розрахункових операцій.

У зв'язку з цим останніми роками міжнародне банківське співтовариство та НБУ ведуть активний моніторинг системних ризиків і прагнуть внести такі зміни до практики розрахунків, які б мінімізували і навіть повністю виключили можливість системних порушень платіжного процесу.

Юридичний ризик у платіжній системі є ризиком виникнення події, спричиненої невідповідністю правил платіжної системи законодавству країни, в якій функціонує дана система.

З метою обмеження (недопущення) юридичного ризику платіжна система передбачає належну нормативно-правову базу, що регулює порядок авторизації та управління платіжною системою, нагляду (оверсайту) за платіжною системою, використання фінансових інструментів, визначення завершеності розрахунків (момент, коли платіж стає безвідкличний та остаточний), проведення взаємозаліків, надання заставного забезпечення, встановлення неплатоспроможності та впорядкованого припинення функціонування платіжної системи тощо.

Ризик ліквідності – ймовірність того, що оплата зобов'язання контрагентом (або учасником розрахункової системи) у повному обсязі відбудеться не в термін, визначений контрактом, а пізніше. Однак контрагент (або учасник) залишається платоспроможним, оскільки існує ймовірність, що він зможе розплатитися за зобов'язаннями, що виникли, в невизначений момент. Хоча кредитор угоди зрештою отримає таку суму, затримка платежу може негативно позначитися на його фінансовому становищі, призвести до використання додаткових джерел ліквідності чи невиконання власних зобов'язань у термін, що загрожує економічними втратами. Ризик ліквідності відрізняється від кредитного ризику, оскільки при кредитному ризику невиконання платежу приводить до збитку, який у кінцевому підсумку може

бути розподілений між тими, хто мав справу з учасниками, які не виконали свої зобов'язання.

Кредитний ризик у платіжній системі є ризиком виникнення події, за якої учасник платіжної системи не зможе виконати свої фінансові зобов'язання у повному обсязі у встановлений термін чи у майбутньому.

Для зменшення розрахункових ризиків (ризик ліквідності та кредитний ризик) платіжній системі доцільно мати правила та процедури, що дозволяють своєчасно проводити розрахунки, запобігати поверненню, анулюванню або затримці у проведенні розрахунків за зобов'язаннями того ж дня, а також визначати процес поповнення ресурсів ліквідності, які можуть використовуватися при виникненні непередбачених ситуацій для продовження безпечного функціонування платіжної системи.

Операційний ризик у платіжній системі є ризиком виникнення несприятливих подій, пов'язаних зі збоєм у програмно-технічній інфраструктурі платіжної системи, з помилкою персоналу чи діями зловмисників, порушеннями в управлінні платіжною системою внаслідок зовнішніх подій.

Водночас для управління операційним ризиком оператори систем, кредитно-фінансові установи та провайдери послуг повинні:

- мати наготові заходи забезпечення безперервності функціонування, які уможливають швидке відновлення важливих операцій;
- мати альтернативні канали для проведення остаточного розрахунку;
- постійно підтримувати свою готовність до заходів щодо забезпечення безперервності функціонування;
- застосовувати складні, комплексні методи тестування – із включенням аспектів взаємозалежності на національному та міжнародному рівнях.

Кіберризик у платіжній системі є операційним ризиком, що став наслідком реалізації навмисних зловмисних дій людини або групи осіб за допомогою використання інформаційних технологій і спрямований на неавторизоване розкриття, зміну або руйнування цифрових активів, у тому

числі інформаційних активів, технічної інфраструктури, а також на протиправне використання даних.

На підвищення рівня захисту інформації та оцінки успішності дій з управління кіберризиком у платіжній системі НБУ спрямовані такі заходи:

- управління кіберризиком (організація відповідного підрозділи з управління кіберризиком, управління ризиками, організація необхідної ресурсної бази, навчання та корпоративна культура), що передбачає зміцнення платформи для управління ризиками в галузі захисту інформації та інтеграцію цього процесу до системи управління ризиками (процедури, інструкції, навчання, поінформованість та корпоративна культура);

- ідентифікація загроз та співробітництво в цій галузі (ідентифікація загроз, моніторинг та аналіз, спільне використання інформації), які передбачають захист інформації в платіжній системі або створення спеціальної групи для обміну інформацією про інциденти безпеки та можливі загрози та ризики, пов'язані з кіберризиком;

- контроль кібербезпеки (превентивний контроль, коригуючий контроль), що включає шифрування мобільних платформ (ноутбуків, мобільні пристрої тощо) за наявності на них конфіденційних даних, періодичний аналіз системи;

- управління доступом у системах та додатках, безпечні галузеві методи кодування для програмістів, спеціальні системи для контролю аномальної та незвичайної поведінки клієнтів та співробітників – учасників платіжної системи, а також контроль за шахрайством;

- управління зовнішніми факторами (з'єднання потоків даних в єдину базу, управління відносинами), що передбачає побудову діаграм для отримання інформації про всі види вхідних та вихідних потоків даних тощо.

Ризик втрати ділової репутації платіжної системи або її учасника (*репутаційний ризик*) є ризиком виникнення події, спрямованої на формування в суспільстві негативного уявлення про фінансову надійність учасника, якість послуг або характер діяльності в цілому, розповсюдження

серед населення негативної інформації (як обґрунтованої, так і необґрунтованої) щодо функціонування платіжної системи та (або) практики ділових відносин учасника платіжної системи. Результатом реалізації репутаційного ризику є скорочення клієнтської бази (бази контрагентів) учасника платіжної системи, участь в судових суперечках, скорочення доходів, обмеження ліквідності чи значне зменшення ринкової капіталізації, отримання клієнтами учасника неякісних послуг, невідповідність встановленого порядку взаємодії стандартам, протиріччя між правилами послуг та законодавчими нормами.

Основна мета управління репутаційним ризиком полягає у зменшенні можливих втрат (збитків, додаткових витрат), збереженні та підтримці ділової репутації учасника платіжної системи України перед клієнтами та контрагентами, засновниками (акціонерами), учасниками фінансового ринку, органами державної влади, іншими організаціями.

Стратегічний ризик є ризиком виникнення події як результату помилок (недоліків), допущених під час прийняття управлінських рішень. Даний ризик може реалізуватися за недостатнього опрацювання в системі управління ризиками питань, пов'язаних із застосуванням нових технологій в платіжній системі. Зі стратегічним ризиком можуть бути пов'язані операційний, юридичний та репутаційний ризики.

Депозитарний ризик (ризик зберігання) є ризиком втрати активів (коштів та цінних паперів), що знаходяться на зберіганні в організації, внаслідок неспроможності цієї організації, недбалості її співробітників, незадовільного управління даною організацією, шахрайства.

З метою обмеження та недопущення даного ризику активи, що використовуються платіжною системою для підтримки власних оборотних або основних фондів, які надані її учасниками для забезпечення своїх зобов'язань перед платіжною системою, доцільно зберігати в установах, діяльність яких регулюється НБУ. Платіжна система покликана захищати

власні активи та активи своїх учасників, обмежувати, знижувати ризик втрат, забезпечувати можливість своєчасного доступу до цих активів.

Інвестиційний ризик є ризиком, що виникає при інвестуванні платіжною системою власних ресурсів чи ресурсів, наданих її учасниками.

З метою обмеження та недопущення інвестиційного ризику доцільно розробити політику інвестування відповідно до загальної стратегії управління ризиками. Разом з тим, у прагненні до отримання прибутку при прийнятті інвестиційних рішень платіжній системі доцільно не допускати зниження рівня її фінансової надійності та погіршення якості управління ризиком ліквідності та кредитним ризиком.

Крім вище зазначених методів державного управління ризиками відмітимо, що НБУ здійснює моніторинг функціонування платіжної системи України, її структурних елементів та учасників, у тому числі працездатності програмно-технічних комплексів, що регулює поточну ліквідність банківської системи, аналізує показники роботи платіжної системи, визначає та дає оцінку властивим ризикам, перевіряє відповідність платіжної системи України та її структурних елементів міжнародним стандартам.

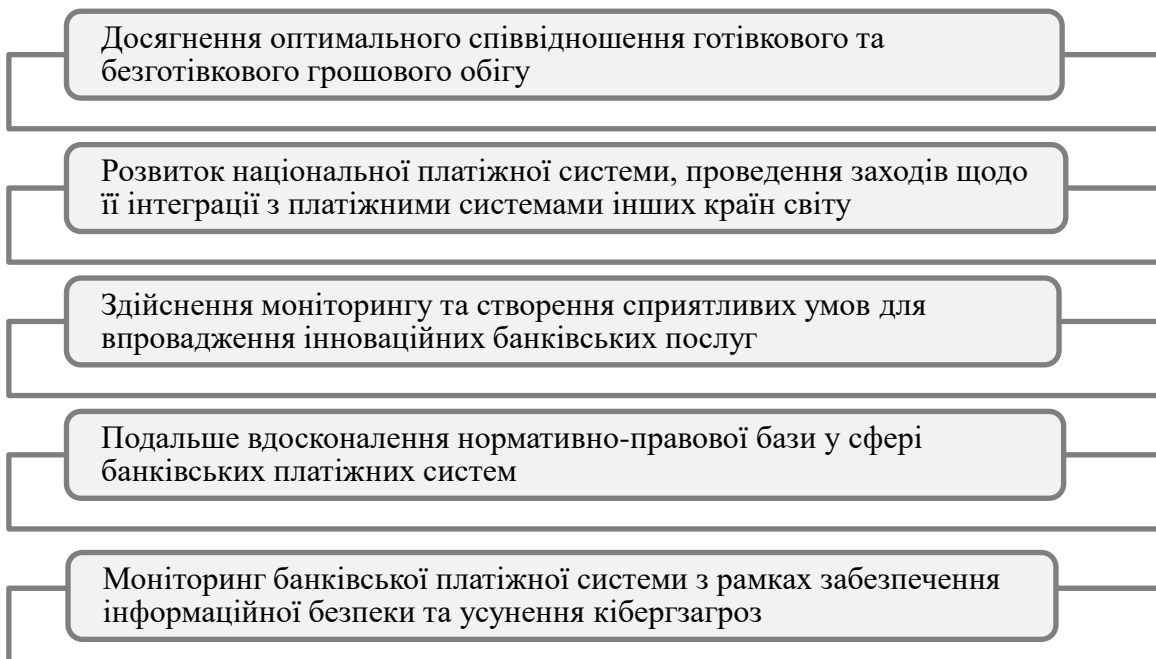
Особливу увагу НБУ приділяє системно важливим платіжним системам. До критеріїв, що визначають важливість платіжної системи, відносяться кількість та обсяг оброблюваних трансакцій, кількість і тип учасників, ринки, що обслуговуються, питома вага на ринку, взаємозв'язок з іншими платіжними системами та фінансовими організаціями. Системно важливі платіжні системи, як правило, є об'єктами регулювання та нагляду з боку НБУ внаслідок особливо важливої їх ролі у фінансовій системі держави.

РОЗДІЛ III. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКИХ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ

3.1. Стратегічні напрями підвищення ефективності державної політики розвитку банківських платіжних систем та їх реалізація в Україні

Основною метою державної політики у сфері розвитку банківських платіжних систем є підтримка роботи платіжних систем на високому технологічному рівні за допомогою впровадження нових інформаційних та телекомунікаційних технологій, що забезпечуватимуть безпечне та ефективно проведення платежів між різними суб'єктами економіки України.

На рис. 3.1 представлені основні стратегічні напрями розвитку банківських платіжних систем у середньостроковому періоді.

Рис. 3.1. Стратегічні напрями розвитку банківських платіжних систем у середньостроковому періоді

Джерело: власні дослідження автора.

Досягнення оптимального співвідношення готівкового та безготівкового грошового обігу

В межах даного заходу державна політика у сфері розвитку банківських платіжних систем направлена на реалізацію заходів з удосконалення ринку роздрібних платежів, забезпечення нормативно-правової бази і регулювання діяльності всіх учасників платіжного ринку. При

реалізації цього напрямку відповідний регулюючий орган прийматиме участь у заходах, спрямованих на підвищення доступності платіжних послуг для населення та суб'єктів господарювання за допомогою: впровадження інноваційних платіжних технологій, включаючи платіжні картки, електронні гроші, що розширюють географію надання платіжних послуг та знижують їх вартість для населення та суб'єктів господарювання, зокрема, через надання їм дистанційного доступу до банківських послуг; розширення сфери застосування електронних засобів платежу, зокрема, для здійснення оплати державних послуг.

НБУ також братиме участь у заходах, спрямованих на підвищення довіри населення та суб'єктів господарювання до фінансових послуг, у тому числі за допомогою сприяння:

- підвищення безпеки використання електронних засобів платежу, включаючи протидію шахрайським операціям та зниження ризиків порушення захисту інформації при здійсненні переказу коштів;
- підвищення доступності для населення та суб'єктів господарювання за рахунок інформування про умови надання платіжних послуг, у тому числі про тарифи на платіжні послуги;
- вдосконалення захисту прав споживачів банківських та платіжних послуг;
- проведення заходів, спрямованих на здійснення купівлі державних цінних паперів за допомогою дистанційного банківського обслуговування (мобільний банкінг, інтернет-банкінг, домашній банкінг);
- підвищення фінансової грамотності населення у частині користування платіжними послугами за допомогою їх інформування про платіжні послуги, включаючи можливі ризики та заходи безпеки;
- стимулювання використання населенням різних платіжних інструментів у безготівкових розрахунках, проведення інформаційних кампаній, спрямованих на приділення уваги населення до важливості безготівкових платежів.

Розвиток національної платіжної системи, проведення заходів щодо її інтеграції з платіжними системами інших країн світу

В рамках даного напрямку державна політика розвитку банківської платіжної системи направлена на впровадження в Україні міжнародних стандартів ISO 2022. Крім того, передбачається продовження співпраці з європейськими банками в рамках робочої групи з координації розвитку національної платіжної системи за такими пріоритетними напрямками:

- у сфері міжсистемної взаємодії національних платіжних карток заходи проводитимуться в рамках проекту створення платіжного простору та спільного використання технологій з метою забезпечення безпеки, конкурентоспроможності та інтеграції суверенних платіжних систем, реалізації інноваційних технологій тощо;
- щодо забезпечення міжсистемної взаємодії між національними системами передачі фінансових повідомлень;
- розвитку фінансових технологій, розробки єдиного глосарію з цифрових фінансових технологій.

Крім того, мають бути проведені наступні заходи щодо:

- забезпечення безпеки банківських платіжних карток шляхом поетапного переведення на чіпові технології та підвищення вимог щодо запобігання шахрайським транзакціям, реалізації соціальних проєктів, проведенню заходів, спрямованих на зростання популярності національної платіжної системи та ін.;
- сприяння запровадження системи моніторингу банками з можливістю створення статистичних звітів та он-лайн перевірок можливого несанкціонованого проникнення до системи;
- підвищення конкурентоспроможності національної платіжної системи за рахунок переваг цінової політики, реалізації програм лояльності власників карток, впровадження передових вітчизняних розробок та рішень;
- сприяння ефективній взаємодії відповідних державної влади України та операторів платіжних послуг з метою розширення можливостей здійснення

платежів фізичними особами, що направляються до бюджету у безготівковому порядку, а також отримання коштів за бюджетними зобов'язаннями (включаючи заробітну плату, пенсії, стипендії).

Здійснення моніторингу та створення сприятливих умов для впровадження інноваційних банківських послуг

З метою стимулювання фінансового ринку та підвищення доступності фінансових послуг у всіх регіонах України, розвитку конкуренції та зниження вартості безготівкових платежів Національний банк, на нашу думку, має проводити ряд заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для впровадження інноваційних банківських послуг, у т.ч. через:

- сприяння у розвитку дистанційних каналів обслуговування населення (електронні гроші, мобільні платежі, безконтактні платежі та інші технологічні рішення, що розширюють географію надання платіжних послуг та знижують їх вартість для населення та господарюючих суб'єктів);

- сприяння виходу на ринок нових платіжних продуктів/послуг та виробленню норм щодо їх регулювання, спрямованих на тестування технологій, оцінку існуючої системи норм та правил, виявлення потенційних перешкод для нових технологій;

- взаємодія органів державної влади та органів місцевого самоврядування з учасниками ринку платіжних послуг з питань запровадження нових платіжних продуктів та послуг, а також створення сприятливих умов для розвитку електронної комерції на території України.

Водночас, у рамках сучасних викликів та завдань, що стоять перед банківською платіжною системою та українською економікою загалом, стратегічними завданнями державної політики розвитку банківської платіжної системи має бути вивчення блокчейн-технології, миттєвих платежів, регулювання діяльності мобільних операторів, розвиток транскордонних платежів, забезпечення інформаційної безпеки.

Подальше вдосконалення нормативно-правової бази у сфері банківських платіжних систем

Державна політика розвитку банківських платіжних систем має бути направлена на удосконалення нормативно-правової бази з метою розвитку та зростання роздрібних банківських та небанківських платіжних послуг, розширення дистанційних каналів обслуговування. У майбутньому вдосконалення нормативно-правової бази має бути спрямоване на підтримку ефективності платіжних механізмів, стимулювання інновацій у платіжній індустрії, захист кінцевих користувачів (споживачів, торгових організацій та інших суб'єктів господарювання), забезпечення ефективного нагляду, реалізацію ефективних, заснованих на оцінці ризиків, заходів протидії легалізації злочинних доходів, запобігання використанню платіжних послуг у шахрайських цілях та забезпечення подальшого розвитку системи роздрібних платежів в Україні.

Моніторинг банківської платіжної системи з рамках забезпечення інформаційної безпеки та усунення кіберзагроз

Питання інформаційної безпеки у кредитно-банківській сфері, включаючи проведення банківських платежів та розрахунків, стають дедалі актуальнішими. Своєчасне реагування на інциденти та кіберзагрози в банківській та платіжній системі покликане покращити ситуацію та знизити рівень ризиків.

У цьому напрямку пропонуємо проводити наступні заходи:

- підвищення кваліфікації працівників Національного банку України, правоохоронних органів та учасників платіжних систем у галузі реагування на кібератаки та питаннях інформаційної безпеки;
- розробка вимог щодо наявності функціонального механізму виявлення та пом'якшення шахрайства та кіберзагроз у галузі банківської платіжної системи;
- розробка вимог щодо зміцнення мережевої безпеки та відстеження надійності доступу з боку учасників банківських платіжних систем.

Вважаємо, що всім учасникам банківської платіжної системи потрібно проводити заходи, спрямовані на:

- своєчасний обмін інформацією про ризики в банківських платіжних системах, методи зниження ризиків, а також встановлення скімінгових пристроїв;
- налагодження та підтримання тісної взаємодії з міжнародними платіжними системами та регуляторами інших країн щодо обміну інформацією про нові тенденції в галузі кібератак, підвищення інформаційної безпеки;
- виконання вимог інформаційної безпеки програмного та апаратного забезпечення;
- визначення мінімальних вимог до кадрового складу, зайнятого в галузі інформаційної безпеки та вимоги щодо підвищення кваліфікації;
- активна взаємодія з правоохоронними органами держави, у тому числі шляхом розробки та внесення змін та доповнень до нормативно-правових актів, що регулюють питання взаємодії з правоохоронними органами в частині оперативного звернення, порушення та ведення кримінальних справ та взаємодії для боротьби та протидії організованому шахрайству.

Синергетичний ефект від запропонованих стратегічних напрямів розвитку банківських платіжних систем у середньостроковому періоді представлений в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Синергетичний ефект від запропонованих стратегічних напрямів розвитку банківських платіжних систем у середньостроковому періоді

Синергетичний ефект			
Держава і економіка	Комерційні банки і небанківські постачальники платіжних послуг	Організації та підприємства (бізнес)	Населення, громадськість
Скорочення витрат, пов'язаних із підтримкою в обігу (емісією) необхідної кількості готівкової	Залучення нових клієнтів, збільшення депозитної бази, розширення кредитних ліній для	Зменшення витрат на роботу з готівковими коштами (прийом, зберігання та	Простий, широкий, надійний та безпечний доступ до платіжних послуг.

маси.	інвестування у реальний сектор економіки.	транспортування).	
Прозорість під час проведення податково-бюджетної політики держави.	Розвиток банківської мережі.	Ефективне ведення обліку, фінансового контролю та планування.	Широкий вибір платіжних інструментів для здійснення платежів та грошових переказів, незалежно від банків, систем та територіальної складової.
Прозорість обліку та контролю грошових міграційних процесів та потоків грошових переказів.	Розширення діапазону дистанційного обслуговування клієнтів.		Широкий вибір банків отримання платіжних услуг.
Зменшення тіньового готівкового обороту.	Скорочення витрат, пов'язаних з емісійно-касовою роботою (інкасація, обробка, зберігання готівкових грошей).		Зручні та миттєві способи оплати.
Скорочення темпів зростання готівки щодо зростання номінального ВВП			
Організація ефективного грошового обігу.			

Джерело: власні дослідження автора.

Отже, реалізація всіх запропонованих заходів розвитку банківської платіжної системи України дозволить забезпечити організацію ефективного грошового обігу та скорочення темпів зростання готівки щодо зростання номінального ВВП, зменшення тіньового обороту готівки; сприятиме прозорому обліку та контролю міграційних процесів та потоків грошових переказів; прозорості під час проведення податково-бюджетної політики держави; скороченню витрат, пов'язаних із підтримкою в обігу (емісією) готівкової маси.

Комерційні банки та небанківські постачальники платіжних послуг будуть мати змогу залучати нових клієнтів, розвивати свою мережу та скорочувати витрати на касове обслуговування клієнтів.

В свою чергу, бізнес зменшить витрати на роботу з готівковими коштами, що сприятиме його ефективності роботи. Населення ж буде мати доступ до широкого асортименту банківських платіжних послуг та інструментів.

3.2. Розвиток платіжних систем в електронних комунікаціях

У епоху Інтернет та комп'ютерних технологій з'являються нові платіжні системи. В останні роки у фінансовому світі міцне місце посіли електронні платіжні системи, що пов'язано з активною еволюцією грошей як засобу платежу. У розвинених країнах цей процес розпочався ще в середині ХХ ст., а в Україні – з початку 90-х років, результатом якого стали електронні гроші.

Електронні платіжні системи (далі – ЕПС) є технологією прямих взаєморозрахунків між учасниками угоди без додаткових умовностей через Інтернет. Сьогодні ЕПС – зручний спосіб розрахунків для операторів стільникового зв'язку, Інтернет-провайдерів, магазинів та ін.

ЕПС застосовують такі основні технології платіжних систем, як:

- використання кредитних схем;
- використання дебетових схем;
- використання цифрових грошей.

Перші з них – найбільш популярні у світі – працюють із звичайними кредитними (пластиковими) картками. Компанії банківських платіжних карток, найбільшими з яких є *Visa International* (далі – Visa) та *MasterCard International* (далі – MasterCard) відіграють виключно важливу роль в організації та функціонуванні карткових розрахунків.

Основними емітентами платіжних карток на світовому ринку є банки – учасники міжнародних карткових систем Visa та MasterCard. На ці компанії припадає відповідно 50 та 30 % від загальної кількості випущених карток.

Так, за останні 30 років кількість карток, випущених Visa, зросла з 40 млн. штук (з річним оборотом у 12 млрд. доларів) до 1,8 млрд. штук (з оборотом у 2,9 трлн. доларів США). Кількість фінансових організацій-учасників платіжної системи Visa складає 16 000, вони розташовані у більш ніж 200 країнах. Платіжні картки з логотипом Visa на території Європи приймаються у 1,6 млн. банківських автоматів та терміналів у торгових точках (Visa).

Друга велика карткова платіжна система та основний конкурент Visa – MasterCard – об'єднує 24 000 фінансових установ у 210 країнах світу. У 2018 р. нею було випущено 981 млн. карт. Картки MasterCard приймаються більш ніж у 28 млн. точках продажів. Обсяг операцій з картками MasterCard за 2018 р. становив 2,5 трлн. доларів США (Mastercard).

Картки платіжних систем Visa (Visa Electron, Visa Classic, Visa Gold, Visa Platinum) та Mastercard (Cirrus, Maestro, Mastercard Mass, Mastercard Gold, Mastercard Platinum) набули великої популярності у світовому платіжному обороті. Найбільш доступними є дебетові картки Visa Electron та Cirrus/Maestro.

Існують значні різниці у масштабах використання різних типів банківських карт. Так, в країнах, де традиційно розвинений чековий обіг (США, Канада, Великобританія), переважають кредитні картки. Проте останніми роками йде стійка тенденція до інтенсивнішого використання дебетових карт. Відмітимо, що кількість трансакцій з використанням дебетових карток у 2020 р. на території ЄС склала 78,3 млрд, операцій, що у кілька разів вище, ніж за кредитними картками. Це пов'язано з тим, що обслуговування дебетових карток менш витратне, ніж кредитних за межами пільгового періоду кредитування, оскільки власники дебетових карток не несуть додаткових витрат з обслуговування кредитної лінії.

Друга технологія заснована на використанні цифрових еквівалентів чеків та готівки (наприклад, *NetCash*, *NetChex*, *NetBill*).

Третя (платіжні шлюзи) – є інструментом електронних платіжних систем, що транслюють переваги реальних готівкових розрахунків в Інтернет

(наприклад, *Citybank*, *DigiCash*). Електронні платіжні системи дають можливість продавцям (виробникам послуг) і покупцям (споживачам послуг) проводити обмін товарів на грошові засоби через Інтернет.

Переваги електронних грошей перед пластиковими дебетовими та кредитними картками при їх використанні в середовищі Інтернет полягають у наступному:

- електронний гаманець є інструментом платежу, що дозволяє зберігати конфіденційність платника та власне платежу;
- процедури електронного гаманця та переказу коштів на електронний гаманець значно простіше в організаційному та тимчасовому аспектах;
- платник не несе грошових витрат на відкриття електронного гаманця, не потрібно і початкового поповнення рахунку;
- ступінь захисту коштів на електронних гаманцях оцінюється як вищий у порівнянні з рахунками пластикових карток;
- плата за переказ коштів з електронного гаманця нижче порівняно з іншими інструментами переказу;
- для підвищення зацікавленості використання платниками електронних гаманців продавці товарів та постачальники послуг створюють додаткові преференції для розрахунків електронними грошима.

Продаж через Інтернет прийнято визначати терміном «електронна комерція», а її основний платіжний інструмент – терміном «електронні (цифрові) гроші».

У системі електронної комерції операції здійснюються за дотримання низки умов:

- Забезпечення конфіденційності платника та його особистих даних;
- збереження цілісності інформації, що надається платником, та неможливість її зовнішньої зміни;
- ідентифікація (автентифікація) покупців та продавців;
- варіативність платіжних коштів;

- авторизація платника, що дозволяє визначити наявність у нього коштів та відповідне схвалення чи відхилення вимоги на проведення транзакції;
- гарантії ризиків продавця, пов'язані з відмовами від товару та несумлінністю покупця, які здійснюються за допомогою спеціальних угод про допустимість рівня ризиків з провайдером сегментної платіжної системи та іншими організаціями, включеними до торгових ланцюжків;
- мінімізація плати за транзакцію, що виступає фактором посилення конкурентоспроможності.

Водночас сучасні технології не забезпечують абсолютний захист електронних грошей від несанкціонованого вилучення, що й виступає суттєвим недоліком, який обмежує сферу їх застосування. Так, з одного боку, електронні засоби платника забезпечують анонімність, а Інтернет-магазину – можливість уникнути оподаткування. З іншого боку, можливий обман клієнта магазинами-одноденками та магазинами-клонами, які свідомо не надають оплачених послуг. Незважаючи на високий рівень захисту, існують проблеми із збереженням цифрової готівки, які представники платіжних систем пояснюють незнанням основ інформаційної безпеки користувачами.

Основними заходами забезпечення безпеки платежів у середовищі електронних платіжних систем є:

- шифрування даних за допомогою SSL-протоколу;
- використання перехресної системи логінів та паролів з їхньою постійною зміною;
- використання віртуальної клавіатури;
- підтвердження платежу за допомогою електронного цифрового підпису, що засвідчує особу власника (але при цьому втрачається анонімність платника);
- застосування механізму тимчасових паролів для підтвердження фінансових операцій.

Таким чином, електронні гроші є перспективним інструментом платежу в Інтернеті, оскільки припускають технологію прямих

взаєморозрахунків між учасниками угоди. А застосування існуючих та перспективна розробка нових засобів захисту інформації, коштів та інших активів у платіжному середовищі Інтернет сприяє проникненню електронних розрахунків у всі сфери економічної діяльності, а також симбіозу різних типів сегментних та глобальних платіжних систем та їх платіжних та фінансових інструментів.

Підсумовуючи відмітимо, що комплексне використання трьох варіантів платежів у середовищі Інтернет з переважним розвитком цифрової готівки дозволить скоротити витрати на обіг готівки в економіці як в цілому, та і окремим її економічним суб'єктам, забезпечити симбіоз різних типів сегментних та глобальних платіжних систем з їхніми платіжними та фінансовими інструментами, що призведе до виникнення синергетичного ефекту, заснованому на застосуванні єдиного методичного підходу з виділенням напрямків впливу банківсько платіжної системи на економічне середовище та створення сприятливих умов для розвитку і ефективного функціонування економічних суб'єктів господарювання.

ВИСНОВКИ

Комплексне дослідження теоретичних та практичних аспектів державної політики розвитку банківських платіжних систем дозволило сформулювати обґрунтовані рекомендації і пропозиції щодо практичних засад

інструментів розвитку банківських платіжних систем в державному управлінні і дійти наступних висновків:

1. Для банківських платіжних систем держави важливим елементом є оперативність здійснення транзакцій, виконання платежів у повному обсязі та між усіма учасниками системи, забезпечуючи при цьому ліквідність, безперебійність платежів та безперервність грошового обігу країни.

2. Встановлено, що сучасна банківська платіжна система будується на основі ієрархії з декількох елементів (так звана піраміда). Завдяки такій організації можна розділити функції кожних рівнів здійснення розрахунків, виділити особливі види розрахункових інструментів, механізмів і структур, що застосовуються в кожній сфері, а також дозволяє оцінити ефективність виконання своїх функцій. Так, на вершині піраміди знаходиться НБУ. Саме він відкриває кореспондентські рахунки комерційним банкам, завдяки яким проводяться розрахунки між банками та відстежується ведення цих рахунків.

На другому рівні формуються найбільші потоки грошових коштів, які при впорядкуванні реалізуються за допомогою системи кореспондентських відносин, за рахунок перерахувань безготівкових коштів за кореспондентськими рахунками.

На третьому рівні вирішуються питання, пов'язані з операціями підприємств. Фінансові посередники здійснюють операції на грошовому ринку, ринку капіталів та валюти. Ці підприємства з допомогою платіжної системи організують і виконують свої зобов'язання, які утворюються під час продажу фінансових інструментів. Через цей рівень проходить дуже великий потік коштів. І на останньому, четвертому рівні піраміди знаходиться найбільша кількість операцій, це масові щоденні перекази коштів на різні суми. Учасниками таких платежів є фізичні особи та організації, які задовольняють свої потреби, здійснюючи транзакцію, як у безготівковій, так і у готівковій формах. До цих операцій дуже високі вимоги до швидкості виконання операцій та захисту від ризиків.

3. Доведено, що кожна банківська платіжна система має виконувати основну функцію – стабільний та динамічний господарський оборот. Завдяки активним міжнародним банківським платіжним системам, стає можливим контролювати кредитно-фінансову галузь, а банки можуть ефективно управляти ліквідністю. Таким чином, мінімізується необхідність великих надмірних резервів. Внаслідок цього значно спрощується формування фінансово-кредитних програм, активізується проведення операцій фінансового характеру.

4. З'ясовано, що динамічний розвиток електронної комерції та формування ринку електронних платіжних послуг, заснованих на використанні як інструмент платежу електронних (цифрових) грошей, відбувається у три етапи: поява магнітних кредитних та дебетових карток, що застосовуються у традиційних платіжних системах; поява смарт-карток з позитивним балансом; створення грошей Інтернету та здійснення платежів у режимі реального часу. В даний час ринок електронних грошей демонструє стійке зростання, зумовлене потребою в швидких, безпечних та ефективних механізмах оплати різних товарів та послуг.

5. Водночас, фінансовий механізм здійснення електронних платежів у середовищі Інтернет розглянуто з виділенням специфічних суб'єктів платіжної системи у трьох варіантах організації розрахунків залежно від інструменту платежів, що використовується: пластикової (дебетної або кредитної) картки; електронних чеків; електронних гаманців (цифрової готівки) тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України “Про банки і банківську діяльність” від 7 грудня 2000 р. № 2121-III. Відомості Верховної Ради України. 2001, № 5-6. ст. 30. Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. 2001. № 1. С. 3-47.
2. Закон України “Про електронний цифровий підпис” від 22 травня 2003 р., № 852-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. 276 с.
3. Закон України “Про захист інформації в автоматизованих системах” від 5 липня 1994 року, № 80/94 ВР. Відомості Верховної Ради. 1994. № 31. с. 286.
4. Закон України “Про Національний банк України” від 20 травня 1999 р. № 679-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 29. ст. 238.
5. Закон України “Про обіг векселів в Україні” від 5 квітня 2001 р. № 2373-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 24. Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. 2001. № 5. С. 13-15.
6. Закон України “Про платіжні системи та переказ грошей в Україні” від 05 квітня 2001 р. № 2346-III. Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. 2001. № 6. С. 3-21.
7. Положення про порядок емісії платіжних карток і здійснення операцій з їх застосуванням, затверджено постановою Правління Національного банку України від 27 серпня 2001 р. № 367. Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. 2001. № 3. С. 3-17.
8. Положення про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України, затверджено Постановою Правління Національного банку України від 16.12.2003 р. № 508. Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. 2003. № 3. С. 3-32.
9. Постанова Кабінету Міністрів і Національного банку України від 15.09.1999 р., № 1721 “Про створення внутрішньої платіжної системи Державного казначейства”. Режим доступу : www.rada.gov.ua.
10. Постанова Правління Національного банку України від 07.09.2000 р. № 352 “Про впровадження пілотного проекту Національної системи масових електронних платежів”.

11. Банківська справа : навчальний посібник / за ред. проф. Р. І. Тиркала. Тернопіль : Карт-бланш, 2001. 314 с.
12. Банківські операції: Підручник. 2-ге вид., випр. і доп. / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза. К. : КНЕУ, 2002. 476 с.
13. Єрохіна Н. А., Микитина О. Г. Електронні гроші в платіжній системі держави. Фінанси України. 2002. № 3. С. 134-140.
14. Жидко К. Шляхи забезпечення дохідності операцій банку з платіжними картками. Вісник Національного банку України. 2003. № 5. С. 28-31.
15. Івченко І., Лук'янов Д. Побудова онлайн-підсистеми управління криптографічними ключами для внутрішньої інформаційної мережі НБУ. Вісник Національного банку України. 2003. № 4. С. 44-48.
16. Інструкція оператора по роботі в системі грошових переказів Western Union (частина перша, частина друга).
17. Коваль І., Гаврилюк В. Система електронних міжбанківських переказів НБУ. Вісник Національного банку України. 2005. № 1. С. 8-10.
18. Коваль І., Берніков В. Огляд розвитку системи масових електронних платежів із квітня 2004 року. Вісник НБУ. 2005. № 2. С. 15-17.
19. Компанієць С. Перспективи розвитку Національної системи масових електронних платежів. Вісник НБУ. 2005. № 4. С. 33-34.
20. Кравець В. М. Інтернет комерція в Україні. Вісник Національного банку України. 2004. № 3. С. 9-12.
21. Кравець В., Мумінова-Савінова Г. Організація контролю за операціями з банківськими платіжними картками. Вісник НБУ. 2001. № 1. С. 39-40.
22. Куриляк В. Платіжні системи в Інтернеті: порівняльний. Банківська справа. 2001. С. 29-33.
23. Лагутін В. Д. Гроші та грошовий обіг : навчальний посібник. К. : Товариство "Знання", КОО, 2011. 169 с.
24. Макарова М. В. Електронна комерція : посібник для студентів вищих навчальних закладів. К. : Видавничий центр "Академія". 2002. 272 с.

25. Махаєва О. Електронні гроші в Європі та в Україні. Вісник Національного банку України. 2004. № 9. С. 22-24.
26. Махаєва О., Харченко В. Платіжна система Нідерландів і контроль за нею. Вісник Національного банку України. 2003. № 12. С. 48-53.
27. Мірошниченко Т. Підсумки роботи СЕП у 2000 році. Вісник Національного банку України. 2001. № 2. С. 57-59.
28. Мірошниченко Т. СЕП НБУ: міжбанківські розрахунки у 2001 році. Вісник Національного банку України. 2002. № 3. С. 55-56.
29. Національний банк і грошово-кредитна політика : підручник / За ред. д-ра екон. наук, проф., А. М. Мороза та канд. екон. наук, доц. М. Ф. Пуховкіної. К.: КНЕУ, 2009. 368 с.
30. Нестеренко Г., Чорновіл В., Білоус О., Калініченко В., Сокол О. Система платежів по телефону “Телебанк-24. Вісник НБУ. 2001. № 9. С. 44-46.
31. Новак І., Гончаренко Л., Михайлова В. Система термінових переказів – новий етап розвитку електронних міжбанківських розрахунків в Україні. Вісник Національного банку України. 2001. № 9. С. 46-49.
32. Омельчук Л. Стан міжбанківських розрахунків, що здійснювалися через СЕМП НБУ в 2003 році. Вісник НБУ. 2004. № 3. С. 28-29.
33. Платіжні системи : навч. посібник для студентів вищ. закладів освіти / В. А. Ющенко, А. С. Савченко, С. Л. Цокол, І. М. Новак, В. П. Страхарчук. К. : Либідь, 2006. 416 с.
34. Простір: національна платіжна система. Режим доступу : <https://prostir.gov.ua/prostir>.
35. Простір: Інформаційний дайджест ПРОСТІР, III квартал 2021 року. Режим доступу : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/informatsiyniy-daydjest-prostir-iii-kvartal-2021-roku>.

ДОДАТКИ